

Principles and Methods of Teaching Monotheism Based on the Holy Quran and Ahl al-Bayt (as) Teachings

Abdolmohammad Shirvani Shiri*¹, Mehdi Nosratian Ahvar², Mohammad Hadi Ghandehari³, Ali Shiravani Shiri⁴

پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۶/۱۸

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۱/۰۵

Accepted Date: 2021/09/09

Received Date: 2021/03/25

Abstract

The purpose of this study is to study the principles and methods of teaching monotheism in the teachings of the Holy Quran and Ahl al-Bayt (as). Teaching monotheistic concepts is of great value due to the importance of the subject and its profound impact on human life. We have studied this issue in the Holy Quran and the teachings of the Infallibles (peace be upon them) and came up with some educational principles and methods in this regard. Monotheism is the basis of the invitation of all divine prophets and the end of every human path. Knowledge and faith in the one God transforms the whole human being and gives meaning to human life. This statement of Imam Ali(as) who says: "The first religion is knowledge" (Nahj al-Balaghah / Sermon 1), that the beginning of the religion is knowledge and knowledge of God, shows the importance of this matter. Considering the position of God-belief and the effect it has on human destiny and happiness, addressing this issue is important for the whole life of a human being. The Infallibles (peace be upon them) are in the direction of realizing monotheism in human society. On this basis, we have referred to the texts and teachings of Islam and extracted these principles and methods.

Davoodi (2019) has dealt in detail with the principles and quality of theology education and other religious beliefs and worship education and useful methods in this field to create and strengthen the belief in God and His

1. PhD Student, PhD student, Quran and Hadith University, Tehran Campus, Iran.

(Responsible author):

Email: asmaasmani@yahoo.com

2. Assistant Professor, Quran and Hadith University, Qom, Iran.

3. Assistant Professor, Department of Humanities, North Branch of Azad University, Tehran, Iran.

4. Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran.

attributes in the life of the Infallibles (peace be upon them). Hosseinizadeh (2006) has dealt with the principles and methods of the educational life of the Prophet and the Ahl al-Bayt (as) and has stated the principles and methods in this field extracted from the life of the Ahl al-Bayt. Gheysari Goodarzi, Salahshoori (2018) have extracted educational principles in seven years of life. Davoodi and Hosseinzadeh (2017) have dealt with the methods of teaching monotheism of verbs in the Qur'an. Monotheism based on the Qur'an and the hadiths of the Infallibles (peace be upon them). Theism is of fundamental importance as the principle of belief on which other principles are formed. For this reason, in the Holy Quran and the hadiths of the Ahl al-Bayt (as), more attention has been paid to this basic principle.

Principles and methods of teaching monotheism in the teachings of the Holy Quran and the Infallibles (peace be upon them) are:

The principle of central monotheism: One of the most important principles of educating the God-believing generation in the teachings of Islam is central monotheism. This principle is the distinguishing feature of religious education from other educational approaches. To fulfill this principle, the whole life and death of a Muslim is intertwined with the mention of divine names and attributes.

The principle of human dignity: A human being who is the mosque of angels and has been adorned with intellect and has become the successor of God on earth, deserves honor. This honor is expressed in the Holy Quran with the highest interpretation. The educational method based on this principle is the method of expressing abilities.

The principle of addressee: The Holy Prophet, peace and blessings of God be upon him, says: "We are the prophets of God who have been commissioned to speak to everyone in accordance with his intellect" (Harani, 1404: 37). The method of proving God by assuming the principle of God's existence and using clear and understandable reasons and removing doubts, the method of introducing God and the methods of acquainting the teacher with God through prayer and remembrance and forbidding association with the deniers of God and also the method Needs assessment and attention to epistemological barriers are educational methods in accordance with this principle.

Inner evolution: If the coach wants to make something stable in the instructor, he must deal with his inwardness. Although the path is difficult and long, it is possible. The method of giving insight is in line with this principle.

Change of appearance: According to this principle, whenever we want to create change and transformation in the interior of a person, we must manipulate his appearance or allow him to do so. The method of renaming fits this principle.

The principle of creating motivation in the audience: One of the principles of teaching monotheism in the teachings of the Holy Quran and the manners of the infallibles (peace be upon them) is to create motivation. The method of asking questions and giving rewards is in line with this principle.

The principle of institutionalization: in the transfer of educational content, after creating motivation, the next step is the transfer of educational content.

The Holy Quran and the Infallibles (peace be upon them) are the best source for knowing man and how to teach him in the field of belief issues. In the field of teaching monotheism and theism, they have left numerous and effective principles and methods for human beings. Paying attention to human dignity is one of the principles of religious education and especially monotheism in the lives of the infallibles and the Holy Quran. Motivating the audience to better understand monotheistic issues is another principle of religious teachings in this field Audience studies is one of the principles governing the teachings of the Holy Quran and the Ahl al-Bayt. Needs assessment and recognizing the sensitivity of the audience are among the most important factors in giving an answer in this field. In this regard, they have offered various methods, including proving God, paying attention to non-epistemic factors, rewarding, questioning the audience, informing the audience of the extent of abilities and blessings that God has at his disposal. And human dignity in existence, symmetry and regulation and categorization of educational content, are among these methods.

Since in the education of ideas, indirect education and involvement of the learner in learning, will have a greater impact and more lasting results, methods such as asking questions or asking the audience and symmetry if appropriate to the cognitive level of the audience and to Proper practice is recommended in this type of training.

Keywords: Monotheism, Principles of Monotheism Education, Methods of Monotheism Education

اصول و روش‌های آموزش توحید بر مبنای آموزه‌های قرآن کریم و اهل بیت

علیهم السلام

عبدالمحمد شیروانی شیری^۱، مهدی نصرتیان اهور^۲، محمدهادی قندهاری^۳، علی شیروانی شیری^۴

چکیده

هدف تحقیق حاضر، بررسی و استخراج اصول و روش‌های آموزش توحید در آموزه‌های قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام می‌باشد. آموزش مفاهیم توحیدی به دلیل اهمیت موضوع و تأثیر عمیق آن بر حیات آدمی، از ارزش والایی برخوردار است. این موضوع را در قرآن کریم و آموزه‌های معصومین علیهم السلام مورد واکاوی قرار داده‌ایم و به اصول و روش‌هایی در این زمینه دست پیدا نموده‌ایم. این تحقیق با رویکردی کیفی و با به‌کارگیری روش گردآوری داده‌های کتابخانه‌ای در گردآوری داده‌ها و روش تحلیلی-استنتاجی در تحلیل داده‌ها صورت گرفته است. از جمله اصولی که در آموزه توحید مورد توجه بوده است، اصل توحیدمحوری، کرامت انسانی، مخاطب‌شناسی، پرداختن به باطن، حفظ ظاهر، انگیزش از جمله اصولی است که از آموزه‌های اسلام استخراج شد. این اصول با کمک روش‌هایی چون تذکر و یادآوری، روش حفظ عزت متری، روش ابراز توانمندی، روش استفاده از دلایل روشن و قابل فهم، روش رفع شبهات، روش زدودن عوامل غیرمعرفتی، روش اعطای پاداش، روش پرسشی، روش قرینه‌گویی و روش تنظیم و دسته‌بندی نمودن محتوای آموزشی قابل عرضه می‌باشد.

کلید واژگان: توحید، اصول آموزش توحید، روش‌های آموزش توحید

۱. دانشجوی دکتری دانشگاه قرآن و حدیث پردیس، تهران، ایران.

* نویسنده مسئول:

۲. استادیار، دانشگاه قرآن و حدیث پردیس قم، ایران

۳. استادیار، گروه علوم انسانی، دانشگاه آزاد واحد شمال، ایران

۴. استادیار، گروه آموزشی علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

مقدمه

توحید اساس دعوت همه پیامبران الهی و غایت مسیر هر انسانی می‌باشد. شناخت و ایمان به خدای یکتا تمام وجود انسان را متحول و زندگی انسان را معنا می‌بخشد. این سخن امیرالمؤمنین علیه‌السلام که می‌فرماید: «اول الدین معرفته» (نهج‌البلاغه / خطبه ۱)، این که سرآغاز دین معرفت و شناخت خداست، نشان از اهمیت این امر دارد. از سوی دیگر ارزش توحید و آموزش آن به قدری است که می‌توان آن را با خون همه اهل زمین جز پیامبران و ائمه علیهم‌السلام برابر دانست. در حدیثی که در همین زمینه نقل شده است، ولی دم به خاطر اینکه قاتل، توحید، نبوت و امامت را به وی آموخته بوده است از قصاص صرف نظر می‌کند (Majlesi, 1983, V. 2: 12). امام سجاد علیه‌السلام بنابراین حدیث، ارزش آموزش ایمان را از خون‌بهای تمام انسان‌ها به جز امامان و پیامبران علیهم‌السلام افضل صلوات المصلین برتر می‌داند. چنانچه در قرآن کریم هم به این مطلب اشاره شده است. «هر کس انسانی را زنده کند، گویی همه انسان‌ها را زنده کرده است» (مائده/۳۲). طبق آیات و روایات، هدایت و ارشاد مردم به راه حق، نوعی احیا می‌باشد و گمراه کردن مردم، نوعی قتل است. سوره انفال، آیه ۲۴، دعوت پیامبر را مایه‌ی حیات مردم می‌خواند: «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ». امام صادق علیه‌السلام نیز فرمودند: «مَنْ أَخْرَجَهَا مِنْ ضَلَالٍ إِلَى هُدًى فَكَأَنَّمَا أَحْيَاهَا وَ مَنْ أَخْرَجَهَا مِنْ هُدًى إِلَى الضَّلَالِ فَقَدْ قَتَلَهَا» هر کس نفس منحرفی را هدایت کند، او را زنده کرده و هر کس دیگری را منحرف کند او را کشته است (Koleini, 1987: 210).

یکی از مسائل و چالش‌های مهم عصر حاضر در حوزه تربیت دینی، وجود شبهات اعتقادی بسیار در نسل نوجوان و جوان است. امروزه به دلایلی و از آن جمله ظهور و بروز فناوری اطلاعاتی و ارتباطی و در پی آن گسترش پرسرعت فضاهای مجازی و انواع ارتباطات فرهنگی و اجتماعی که در بسیاری موارد تضادها و تقابل‌های فکری و اعتقادی را موجب می‌شود، نیازمند تبیین مبانی و آموزه‌های بنیادین دینی از طریق استخراج و به‌کارگیری اصول و روش‌های علمی متناسب با آن مبانی هستیم. یکی از این مبانی اصولی و بنیادین، اصل توحید و خداباوری است که زیربنای فکری مبانی هستی‌شناختی، انسان‌شناختی، معرفت‌شناختی، ارزش‌شناختی و دین‌شناختی مکتب تربیتی اسلام است. باورمندی و شناخت خدا، تأثیر شگرفی در سرنوشت و سعادت انسان دارد. بنابراین، پرداختن به این موضوع به اهمیت تمام حیات یک انسان می‌باشد. آنچه در این پژوهش به دنبال آن هستیم، کشف اصول و روش‌هایی است که در قرآن کریم و سیره معصومین علیهم‌السلام در راستای تحقق توحید در جامعه

انسانی می‌باشد. بر این اساس به متون و آموزه‌های دین اسلام رجوع نموده و این اصول و روش‌ها را استخراج نموده‌ایم.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

یکی از اهداف پیامبران آسمانی در تربیت انسان رساندن انسان به مرحله توحید یا مراحل متعدد آن بوده است. گرچه در مکاتب بشری از این مهم تا حدودی غفلت شده است، اما در ادیان الهی، به‌ویژه اسلام فصل مهمی از آموزه‌های دین به این امر اختصاص یافته است. آنچه از مبانی انسان‌شناسی برمی‌آید، انسان جانشین خدا در زمین و مسافری است که فطرتی الهی و غایتی الهی دارد. انسان دارای ساحت‌های مختلفی چون، عقل، فطرت، قلب و روح می‌باشد که در حقیقت اعضای فرا بدن انسان را تشکیل می‌دهند و هرکدام از این اعضای فرا بدن، در زمینه خداشناسی و خداپاوری، دارای نقش و قابلیت ویژه هستند. در زمینه هستی‌شناسی، انسان و خدا دو طرف دایره وجود هستند که در یک‌طرف آن خدا و در مقابل آن انسان قرار دارد. از منظر معرفت‌شناسی، شناخت درباره خدا برای انسان امکان‌پذیر است. ابزارهای شناخت هم مانند برخی مکاتب غربی، محدود به حس نیست، بلکه انسان علاوه بر حس، از ابزارهای دیگری چون عقل، وحی و الهام، مکاشفه و شهود (Theoretical Foundations of Fundamental Change in the Formal and Public Education System of the Islamic Republic of Iran, 2013: 82) نیز در این مسیر می‌تواند بهره ببرد.

پژوهشگران در ارتباط با موضوع پژوهش حاضر، نوشتارهای عرضه نموده‌اند از جمله Gheiyarsi (2018) در مقاله‌ای با نام *اصول تربیت توحیدی در دوره کودکی*، به استخراج اصول تربیتی در هفت سال نخست زندگی که به مرحله سیادت معروف است پرداخته‌اند. از یافته‌های آن مقاله می‌توان به اصل سهل‌گیری و اصل تکرار و روش‌هایی چون روش معرفی اسماء و صفات خداوند به‌جای تلاش در جهت اثبات وجود خدا، روش استفاده از زبان و ادبیات متناسب با فهم کودک، روش تقلید و الگوگیری از والدین، روش محبت اشاره کرد. (Davoudi, Ghandili, Shokrollahi (2015) در مقاله‌ای با عنوان روش‌های آموزش توحید افعالی در قرآن، روش‌هایی مانند مفروض گرفتن، القای مستقیم، توجه‌دادن به فطری بودن توحید افعالی، برانگیختن تفکر، استدلال، برانگیختن عواطف و احساسات، ارائه نمونه‌های عینی و نقل سرگذشت‌های ویژه را احصاء نمودند. Davodi, Hosinizadeh (2016) در کتابی با عنوان *سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام* اصول و روش‌هایی را در این زمینه از سیره اهل بیت استخراج نموده‌اند. (Bagheri (2021) نیز در کتاب *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی* با

محوریت قرآن و به صورت مفصل و به شیوه‌ای روشمند به مبانی، اصول و روش‌های تربیت اسلامی پرداخته است و تلاش کرده تا برای این ساحت از تربیت، یک چارچوب نظری فراهم آورد. Davoodi (2019) در کتاب تربیت دینی به صورت مفصل به اصول و کیفیت آموزش خدانشناسی و سایر اعتقادات دینی و تربیت عبادی و روش‌های مفید در این زمینه ایجاد و تقویت اعتقاد به خدا و صفات او در سیره معصومان علیهم السلام پرداخته است.

در جمع‌بندی پیشینه پژوهش می‌توان اظهار داشت پژوهش‌های انجام شده در ارتباط با این موضوع به‌طور کلی به بحث و بررسی آن پرداخته و یا هم‌زمان با سایر مفاهیم و آموزه‌های بنیادین به این موضوع نیز اشاره داشته‌اند به همین دلیل در این حوزه تخصصی، همچنان جای بحث تخصصی خالی است. بنابراین، به دلیل اهمیت موضوع توحید، ضروری است تا پژوهشی به‌طور منحصر به این موضوع خاص پردازد و اصول کلی و روش‌های آموزش این مفهوم بنیادین و اصل اعتقادی را احصاء نماید. بنابراین این پژوهش به‌طور اختصاصی به بررسی و استخراج اصول و روش‌های آموزش توحید در آموزه‌های قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام می‌پردازد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با استناد به دیدگاه کرسول، از نوع پژوهش‌های کیفی است. (1995) Creswell در توضیح طرح پژوهش کیفی معتقد است که چگونگی گردآوری داده‌ها، تجزیه و تحلیل، و شیوه گزارش آن‌ها در تعیین طرح پژوهش مؤثرند. روش جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش، شیوه بررسی اسناد و مدارک است. لذا اسناد و مدارک در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرند. این پژوهش به‌منظور فهم عمیق مسئله، مدارک و اسناد شامل قرآن و احادیث معتبر و کتب و مقالات علمی مرتبط با موضوع را با دقت مورد مطالعه و تأمل قرار داده و اصول و روش‌های آموزش توحید را استخراج نموده است. پژوهشگران در انتخاب اسناد و مدارک مورد مطالعه به شیوه نمونه‌گیری هدفمند عمل نموده‌اند.

یافته‌های پژوهش

در این بخش از مقاله یافته‌ها، در سه محور الف. توحید بر اساس قرآن و احادیث معصومین علیهم السلام، ب. اصول آموزش توحید و ج. روش‌های آموزش توحید مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

الف. توحید بر اساس قرآن و احادیث معصومین علیهم السلام

خداباوری به‌عنوان اصل اعتقادی که سایر اصول بر مبنای آن شکل می‌گیرد، از اهمیت اساسی برخوردار است. به همین جهت در قرآن مجید و احادیث اهل بیت علیهم السلام به این اصل اساسی عنایت بیشتری شده است. در قرآن مجید در حدود ۲۷۰۰ بار لفظ جلاله الله همراه با اضافه ذکر گردیده است. این در حالی است که کلمه رب ۹۸۰ بار (Ghasemi, Mir Hosseini, and Shirani, ۲۰۱۹: ۶۴-۷۶) و دیگر اسامی و صفات الهی به تعداد و دفعات زیاد در قرآن ذکر شده است. این امر نشان از اهمیت این اصل بنیادین در اسلام دارد. در روایات معصومین علیهم السلام هم فصل مهمی از روایات در زمینه توحید، خداباوری و خداشناسی و نفی شرک، الحاد و زندیقان می‌باشد. فقط کتاب التوحید شیخ صدوق مشتمل بر ۵۸۳ حدیث (Khorami, 2004) در ابواب مختلف توحیدی و نزدیک به پانصد صفحه در این زمینه تألیف گردیده است. همان‌گونه که در احادیث و مضامین ادعیه شیعی آمده است، ائمه معصومین علیهم السلام راه خداشناسی هستند. امام صادق علیه السلام در این باره فرموده‌اند: «وَنَحْنُ الْعَامِلُونَ بِأَمْرِهِ وَالدَّاعُونَ إِلَى سَبِيلِهِ بِنَا عُرْفَ اللَّهِ وَبِنَا عِبْدَ اللَّهِ نَحْنُ الْأُدْلَاءُ عَلَى اللَّهِ وَ لَوْلَانَا مَا عِبَدَ اللَّهُ.» (Ibn Babwiyah, 2020: 152) یعنی به‌واسطه ما خدا شناخته شد و پرستش گردید. ما راهنمایان به‌سوی خداوند هستیم. اگر ما نبودیم خدا پرستش نمی‌شد. گروهی بر این باورند که خداشناسی یک امر فطری است که نیاز به اثبات ندارد و کار پیامبر و معصومین علیهم السلام تنها زدودن غفلت‌هایی است که چون غبار بر فطرت خداباور انسان سایه افکنده است (Baranjkar, 2009). در مقابل، گروهی دیگر بر این باورند که دین و آموزه‌های معصومین علیهم السلام، علاوه بر تذکر عقل و فطرت انسان‌ها، مؤسس یا مبین یا ملهم براهین خداشناسی هم بوده است (Ghadrdan Gharamaleki, 2008: 22). با سیر در آیات و روایات دیدگاه گروه اول تام نیست و علاوه بر آیاتی که در قرآن کریم به ایمان فطری و عوالم ذرو... وجود دارد، آیاتی در قرآن کریم وجود دارد که به منکران خدا به‌وضوح اشاره دارد (جائیه/۲۴). همچنین آیاتی وجود دارد که براهین مختلف اثبات خداوند را تبیین می‌نمایند از جمله برهان علیت (طور/۳۵)، برهان امکان (محمد/۳۸) و برهان حدوث (ابراهیم/۱۰) که به اثبات وجود خداوند پرداخته‌اند (Delbari and Arefi, 2018: 141-145). برهان تمناع (Tabatabai, 2018, V.5: 114) و برهان امکان و وجوب (Tabatabai, 1996, V.17, 33)، برهان صدیقین (Mulla Sadra, 1981, V.6:)

13) از دیگر براهینی است که در قرآن در زمینه اثبات خداوند وجود دارد. علاوه بر این تعداد کثیری از آیات و روایات به بحث، صفات و اسماء الهی اختصاص دارند.

ب. اصول آموزش توحید در آموزه‌های قرآن کریم و معصومین علیهم‌السلام

۱. اصل توحیدمحوری

یکی از مهم‌ترین اصول تربیت نسل خداپاوار در آموزه‌های اسلام، توحید محوری است. این اصل وجه ممیز تربیت دینی از سایر رویکردهای تربیتی است.

مضمون این اصل بر این مبنا است که انسان هرگونه فعالیت را که انجام می‌دهد، بر اساس توحید و به نیت و رضایت الهی به انجام آن می‌پردازد. مطلوب این اصل چنین خواهد بود که برنامه‌های تربیتی به نحوی ترتیب داده شوند که انگیزه رضایت خداوندی را در مرتبه‌ی روز به روز افزایش داده و به درجه‌ای برساند که بدون رضایت الهی به اقدامی نپردازد (Maleki, 2006: 155).

۲. اصل حفظ و ارتقای کرامت انسانی

انسانی که مسجود فرشتگان است و با عقل زینت داده شده است و جانشین خداوند در زمین گردیده است، شایسته اکرام است. این اکرام در قرآن کریم با بالاترین تعبیر بیان گردیده است (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا) (اسراء/ ۷۰). در فرایند تربیت، ضروری است همه اقدامات تربیتی به شکلی سامان یابند که کرامت ذاتی افراد مرتبط با تربیت، حفظ شود، به گونه‌ای که همه افراد با احساس ارزشمندی و عزت‌نفس، زمینه پاسداشت کرامت خود و دیگران را فراهم آورند.

۳. اصل مخاطب‌شناسی

یکی از آسیب‌های تربیت دینی، به کارگرفتن روش‌های یکسان برای همه متریبان می‌باشد (Sadeghi, 2003, V. 1: 160). با توجه به سطح مخاطب، معصومین علیهم‌السلام، اصول و روش‌های تربیتی مختلفی را در پیش می‌گرفتند. در صدر اسلام، مردم مکه و مدینه و حجاز به طیف‌های مختلفی از این جهت تقسیم می‌شدند. گروهی موحد بوده و خداپرست بودند، گروه دیگر مشرک بوده و برای خدا بت‌هایی از جنس چوب و سنگ، می‌پرستیدند. عده‌ای هم یهودی، نصرانی، مجوس و زندق بودند (Ali, 1987: 34). بنابراین چون مخاطبین مختلف بودند، روش‌های مختلف هم اتخاذ می‌شد. این

روش‌ها عبارت‌اند از: روش اثبات وجود خدا، روش معرفی خداوند، روش مأنوس کردن متری با خداوند، نهی از معاشرت با منکران خدا (Davoodi, 2019: 35).

۴. اصل تحول باطن

بر اساس این اصل آنچه در باطن است در ظاهر نمایان می‌شود. چنانچه باطن انسان مصفا و پاک باشد، افزون بر آن که محل مناسبی برای جذب انوار الهی و کسب معرفت نسبت به خداوند متعال است، زمینه بروز رفتارهای متناسب با آن باطن مصفا در رفتار ظاهری افراد نیز فراهم خواهد بود. درواقع نمود باطن انسان در رفتار و عملکرد ظاهری وی مصداق این ضرب‌المثل معروف است که بیان می‌کند از کوزه همان برون تراود که در اوست.

۵. اصل تغییر ظاهر

طبق این اصل هرگاه بخواهیم تغییر و تحولی در باطن فردی پدید آوریم، باید در ظاهر او به دست‌کاری بپردازیم یا امکان این کار را برای او فراهم نماییم (Bagheri, 2021). یکی از این روش‌ها در حوزه توحید و خداآوری، تغییر نام افرادی است که اسم ایشان در جهت خلاف مسیر توحید بوده و یادآور خدایان دروغین یا شرک به خداوند می‌باشد.

۶. اصل ایجاد انگیزه در مخاطب

یکی از اصول آموزش توحید در آموزه‌های قرآن مجید و سیره معصومین علیهم‌السلام، ایجاد انگیزه می‌باشد. در تعریف انگیزش به نیروهای بیولوژیکی، عاطفی، اجتماعی و شناختی که منجر به بروز رفتارهای مختلف از جانب افراد می‌شود، اشاره شده است. پژوهشگرانی انگیزش را مهم‌ترین عامل متمایز میان آنچه فرد می‌تواند انجام دهد و آنچه عمل می‌کند، بیان نموده‌اند (Harold and Drillings: 1994)، که این امر به دو صورت درونی و بیرونی می‌تواند شکل بگیرد (Gilbert, 2008: 391).

۷. اصل نهادینه‌ساختن

در انتقال محتوای آموزشی، پس از ایجاد انگیزه، گام بعدی یعنی انتقال محتوای آموزشی فرا می‌رسد. در این مرحله باید روش‌هایی مبنای عمل قرار بگیرند که سبب نهادینه‌سازی محتوای آموزشی در ذهن و جان مخاطب باشد (Izadi and Tabatabaie, 2014: 31-49). از جمله این روش‌ها می‌توان به قرینه‌گویی و دسته‌بندی مطالب اشاره نمود.

۸. اصل کوشش

فعالیت یادگیرنده در مسائل علمی و دینی، یکی از اصول آموزشی می‌باشد. بر اساس این اصل، یادگیرنده باید فعال باشد و نه منفعل، و منتظر بیان مطالب توسط استاد نباشد و خودش دست به کندوکاو بزند و پرسش‌های لازم را فراهم آورد و از استاد، در پاسخ به پرسش‌های خویش کمک بگیرد (Davoodi and Hosinizadeh, 2016: 41). روش ایجاد فرصت از روش‌های تربیتی است که متناسب با این اصل است.

۹. اصل عینیت

از اصول آموزشی، محسوس و ملموس کردن و عینیت‌بخشی به آموزه‌ها، به‌ویژه آموزه‌های نظری و ذهنی است. معصومین علیهم السلام همواره سعی می‌نمودند که مطالب خویش را در قالب محسوسات برای اصحاب خود مطرح نمایند. آنچه در روایتی در زمینه اثبات حادث بودن جهان هستی از امام صادق علیه السلام به ما رسیده است، در حقیقت استفاده از این اصل می‌باشد (Ibn Babwiyah, 2020: 292).

ج. روش‌های آموزش توحید در آموزه‌های قرآن کریم و معصومین علیهم السلام

۱. روش تذکر و یادآوری

روش تذکر و یادآوری مبتنی بر اصل نخست یعنی اصل توحیدمحوری است. برای تحقق این اصل مسلمانان موظف هستند که از بامداد تا شامگاه برای هر عمل واجب، به‌صورت واجب و برای هر عمل مستحب، به‌صورت مستحب با نام و یاد خدا کارها و اعمال و فرایض عبادی خود را آغاز و به پایان ببرند. در حقیقت، تمام حیات و ممات یک مسلمان با ذکر نام و صفات الهی عجین شده است. تمام معارف دین با واسطه یا بی‌واسطه به توحید، معاد و رسالت برمی‌گردد (Javadi Amoli, 2019: 23). همچنین ائمه ما در این زمینه از هر فرصتی استفاده می‌کردند و به تبیین آن می‌پرداختند.

۲. روش حفظ و ارتقای عزت

با نظر به اصل کرامت انسانی، باید روش‌های تربیتی به‌گونه‌ای باشد که احساس کرامت و عزت واقعی نفس را در فرد برآورد و آن را از تهدید عوامل ضد عزت، مصون بدارد. هم قوت‌ها و هم ضعف‌های فرد، هر دو در احساس عزت او مدخلیت دارند. بنابراین روش‌ها باید حفظ عزت انسان را در پی داشته باشند (Bagheri, 2021).

۳. روش ابراز توانایی‌ها (نعمت‌ها)

بر مبنای اصل حفظ و ارتقای کرامت انسان، برای اینکه فرد به احساس عزتمندی دست یابد، باید در فرایند تربیت، توانایی‌ها و نعمت‌های او را متذکر شد. متربی در پی فهم توانایی‌ها و نعمت‌ها، به ظرفیت‌های خود پی خواهد برد و جایگاه و موقعیت خویش را در هستی بهتر درک خواهد کرد و از درون احساس عزتمندی و کرامت خواهد کرد. چنین انسانی با شناخت خویش و درک خود به خدای خویش رهنمون می‌شود زیرا « مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ عَرَفَ رَبَّهُ » (Laithi Wasiti, 1998: 430).

۴. روش معرفی خداوند

با توجه به اصل مخاطب‌شناسی در معرفی و اثبات وجود خدا، ابتدایی‌ترین مرحله با توجه به ظرفیت شناختی و عقلانی مخاطبان در درک خداوند، استفاده از روش معرفی است. می‌توان با در نظر داشتن آمادگی و ظرفیت مخاطب، با شیوه‌هایی چون روش دعا و ذکر، روش توجه‌دادن مخاطب به آفریده‌های الهی، روش نهی از معاشرت با منکران خداوند، روش نیازسنجی و روش زدودن موانع معرفت‌شناختی، مخاطبان یا در حقیقت همان متریبان را با خداوند و خالق خود، مأنوس کرد.

۴-۱. روش دعا و ذکر

ذکر و یاد خدا نیز به‌عنوان یک وسیله تربیتی مورد تأکید معصومین علیهم‌السلام بوده زیرا این یاد و ذکر الهی سبب تعمیق معرفت انسان شده و محبت به خداوند را در دل انسان تقویت می‌نماید. در روایتی که از پیامبر اکرم صلوات الله علیه و آله و سلم رسیده است فرموده‌اند: " وَ مَنْ أَكْثَرَ ذِكْرَ اللَّهِ أَحَبَّهُ اللَّهُ " (Kufi Ahwazi, 1402: 44) نیز آن حضرت فرمود: هر که ذکر خدای عزوجل را بسیار کند خداوند او را دوست دارد، در این حدیث شریف ذکر زیاد الهی سبب دوست داشتن انسان ذاکر توسط خداوند به شمار آمده است.

۴-۲. روش توجه‌دادن به آفریده‌های الهی

از دیگر روش‌های معرفی آشنا نمودن مخاطبان با خدا، روش توجه‌دادن به انواع مخلوقات و آفریده‌های وی است. در قرآن مجید آمده است (أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ... « غاشیه/۱۷) آیا با تأمل به شتر نمی‌نگرند که چگونه آفریده شده؟ « وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ » (ذاریات/۷) (و سوگند به آسمان که داری اعتدال و زیبایی و آراستگی است؟) یا سایر پدیده‌ها و معجزات الهی که در قرآن مجید بیان شده است، روشی برای توجه دادن مخاطب به آفریننده و کردگار حکیم عالم است.

۴-۳. روش نهی از معاشرت با منکران خداوند

هم‌نشین تأثیر بسیاری بر انسان دارد زیرا انسان به دین‌دوست و هم‌نشین خویش می‌باشد. در روایتی امام صادق (ع) یکی از یاران خویش را مورد عتاب قرار می‌دهد و به وی می‌فرماید: چرا با فلان فرد نشست و برخاست می‌کنی؟ وی می‌گوید: دایی‌ام است. امام به وی می‌فرماید: وی خداوند را به صفاتی توصیف می‌کند که وصف خداوند نیست. بعد امام داستان یاری از یاران حضرت موسی که پدرش در لشکریان فرعون بود را بیان فرمود که به خاطر نصیحت پدرش، به سمت لشکریان فرعون رفت تا پدر را نصیحت کند و همین امر سبب شد در معرض بلایی که نازل شده بود قرار بگیرد و هر دو غرق شدند (Koleini, 1987, V. 4: 122).

۴-۴. روش نیازسنجی

یکی از روش‌ها در به‌کارگیری اصل مخاطب‌شناسی در توحید و خدا‌باوری، شناخت نیاز مخاطب می‌باشد. سوره اخلاص درهمین راستا و در جواب اهل کتاب نازل گردید (Tabarsi, 1960, V.10: 859). پاسخ‌های مختلفی که از معصومین علیهم‌السلام در این زمینه داده شده است، بر مبنای میزان نیاز این افراد می‌باشد.

۴-۵. روش زدودن موانع معرفت‌شناختی

عوامل غیر معرفتی و تأثیر آن بر اعتقادات و باورهای انسان از جمله مسائل بسیار مهمی است که مورد توجه برخی از روانشناسان و فلاسفه قرار گرفته است. از جمله این افراد می‌توان به ویلیام جیمز اشاره نمود که از میان هشت عامل مؤثر بر باور تنها یک عامل آن شناختی است و هفت عامل از جمله: بیم و امید، منفعت شخصی، عشق و نفرت، منفعت گروهی و القائات دوران کودکی از موارد بسیار مهم در این امر می‌باشد (Poursina, 2007: 195). بنابراین در آموزه‌ای مانند توحید نقش عوامل غیر معرفتی بسیار حائز اهمیت است. در این زمینه مواردی چون دنیاطلبی، هوای نفس و گناه از جمله عوامل مؤثر ردیف اول این مقوله هستند که باید زدوده شوند تا مانع شناخت مخاطبان نباشد.

۵. روش اثبات خدا

این روش مبتنی است بر اصل مخاطب‌شناسی که در این روش بر حسب موقعیت و شرایط مخاطب، می‌توان از شیوه‌هایی چون روش استفاده از ارجاع به فطرت مخاطبان، دلایل روشن و قابل فهم، روش رفع شبهات، روش احتجاجی جدال، روش اقامه برهان، روش تمثیلی و مقایسه‌ای استفاده کرد.

۵- ۱. روش احتجاجی ارجاع به فطرت

در احتجاج حضرت ابراهیم علیه السلام با بت پرستان این روش مورد استفاده قرار گرفته و ایشان بت پرستان را به فطرت خویش ارجاع می‌دهند تا اعتقادات آن‌ها را به چالش بکشد و با رجوع به فطرت به خویشتن حقیقی خویش مراجعه نمایند و بر پوچی بت‌ها اعتراف نمایند (انبیاء/۶۲-۶۴).

۵- ۲. استفاده از دلایل روشن و قابل فهم

گاهی متربی در وجود خداوند شک و تردید داشت، معصومین با استفاده از دلایل روشن و قابل فهم، آن‌ها را به این امر مهم رهنمون می‌کردند. در کتاب کافی بابی تحت عنوان "حدوث العالم و اثبات المحدث" وجود دارد که در آن معصومین علیه السلام، ادله متعددی در اثبات توحید اقامه نموده‌اند. از آن جمله می‌توان به براهینی که از معصومین علیه السلام در این باب ذکر شده است، اشاره نمود (Koleini, 1987, V. 1: 181).

۵- ۳. رفع شبهات

یکی از موانع خداباوری شبهه است که نقش بسیار مؤثری در این امر دارد. بر این اساس معصومین علیه السلام، مدت‌زمان زیادی به بحث و بررسی در مورد این قضیه پرداخته‌اند.

۵- ۴. روش احتجاجی جدال

روش دیگر در احتجاج، جدال است. در آیه ۲۵۸ سوره مبارکه بقره به این روش به زیبایی اشاره شده است آن‌جا که می‌فرمایند آیا با دیده عبرت ننگریستی به کسی که چون خدا او را پادشاهی داده بود از روی کبر و غرور با ابراهیم درباره پروردگارش به مجادله و ستیز و گفتگوی بی‌منطق پرداخت؟! هنگامی که ابراهیم گفت: پروردگرم کسی است که زنده می‌کند و می‌میراند، او گفت: من هم زنده می‌کنم و می‌میرانم. او برای مشتبه کردن کار بر مردم، دستور داد دو زندانی محکوم را حاضر کردند، یکی را آزاد و دیگری را کشت. ابراهیم برای بستن راه مغالطه و تزویر به روی دشمن گفت: مسلماً خدا خورشید را از مشرق بیرون می‌آورد، تو آن را از مغرب برآور! پس آنکه کافر شده بود، متحیر و مبهور شد.

۵- ۵. روش اقامه برهان

برهان به‌عنوان یک روش در واقع استدلال روشنی که دارای صورت و ماده صحیح و معتبر می‌باشد. در بین اندیشمندان اسلامی در زمینه وجود استدلال در قرآن اختلاف نظر وجود دارد. گروهی عقیده

دارند که نیازی بر این امر نبوده است تا در قرآن براهین اثبات خداوند اقامه شود (Edwards, 1994: 3). دیدگاه دیگر بر این باور است که استدلال در قرآن در اثبات خداوند وجود دارد (Javadi Amoli, 2012: 126)، گروه سوم به استدلال تلویحی و ضمنی اعتقاد دارند (Mesbah Yazdi, 2015: 24). اما با تأمل در قرآن کریم، دیدگاه گروه دوم قابل قبول تر است و شواهد قرآنی بر آن حکایت دارد. از آن جمله به برهان امکان و وجوب (قصص/۸۸)، برهان تمناع (انبیاء/۲۲) می توان اشاره نمود.

۵ - ۶. روش تمثیلی

سوره نوح درباره محاجه حضرت نوح با دشمنان است، و بیان می کند که هرچه حضرت قوم خود را به یکتاپرستی دعوت کرد، آن ها نپذیرفتند. لذا برای اینکه آن ها ایمان بیاورند حضرت نوح نعمت های الهی را برایشان بازگو می کند تا شاید به خاطر این همه نعمت شاکر شوند و ایمان بیاورند. حضرت "نوح" در بیانات عمیق و مستدل خود در برابر مشرکان لجوج نخست دست آن ها را گرفته و به اعماق وجودشان برد، تا آیات انفسی را مشاهده کنند. سپس همان گونه که آیات مورد بحث می گوید آن ها را به مطالعه نشانه های خدا در عالم بزرگ آفرینش دعوت کرده و آنان را به سیر آفاقی می برد سپس بار دیگر به آفرینش انسان باز می گردد، و می افزاید: "خداوند شما را همچون گیاهی از زمین رویانید" (نوح/۱۷). این تعبیر در مورد انسان بسیار پرمعنی است و نشان می دهد که کار خداوند در مسئله هدایت فقط کار یک معلم و استاد نیست، بلکه همچون کار یک باغبان است که بذره های گیاهان را در محیط مساعد قرار می دهد تا استعدادهای نهفته آن ها شکوفا گردد.

۵ - ۷. روش مقایسه ای

در این روش نوعی فرضیه سازی می شود و برای رسیدن به هدف، راه هایی در مجادله پیشنهاد می شود و انتخاب یکی از این راه ها به مخاطب واگذار می شود و چون مخاطب با فکر و اختیار خویش یکی از راه ها را بر می گزیند، دلیل گوینده آسان تر و راحت تر در او اثر می بخشد. قرآن کریم از این روش بسیار استفاده نموده است، "یا صاحبی السجن ءارباب متفرقون خیر ام الله الواحد القهار" (یوسف/۳۹). ای هم بندی های من آیا خدایان متعدد بهتر است یا خدای یگانه قهار. در این آیه بین یگانگی خدا و تعدد خدایان دروغین مقایسه شده و توحید را اثبات می نماید.

۶. روش اعطای بصیرت

این روش تربیتی مبتنی بر اصل اعطای بینش است. انسان تا در مرحله حواس ظاهری و روبنا اندیشه و عمل می کند، در ظواهر غوطه ور است. کافی است تلنگری او را از این پوسته به هسته و

درون بکشاند... در واقع داشتن بینش، انسان‌ها را از ظواهر به عمق توحید سوق می‌دهد. در سوره غاشیه آیه ۱۷ به شتر که نزدیک‌ترین حیوان به آن‌ها است اشاره می‌کند و آن‌ها را به تفکر وامی‌دارد: «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَىٰ آلِ إِبْلِٰلٍ كَيْفَ خُلِقَتْ» آیا به شتر نمی‌نگرند که چگونه آفریده شده؟ و در آیات بعد به زمین، آسمان و کوه اشاره می‌نماید و آنان را به بینشی فراتر از ظواهر دنیا فرا می‌خواند. تفاوت موحد و عالم علم تجربی هم در این مرحله آشکار می‌شود. علم تجربی می‌گوید چه اتفاقی رخ داد. ولی چه کسی آن را به وجود آورد؟ از بینش توحیدی، فارغ است.

۷. روش تغییر نام

این روش مبتنی بر اصل تغییر ظاهر است. در جوامع روایی و مستندات تاریخی از افرادی نام برده شده است که پیامبر اکرم صلوات الله علیه و آله نام آنان را تغییر دادند. در این مورد چند تغییر نام را بیان می‌کنیم که بیشتر بر مبنای توحید و خداپاوری بود. ایشان، نام عاصی را به عبدالله تغییر دادند. عبدالرحمن بن عوف نام قبلش، عبدالکعبه بود که پیامبر این نام را برایشان برگزیدند. عبدالحجر و عبدالشمس را به عبدالله تغییر دادند. عبدالعزی و عبدکلوب را به عبدالرحمن تغییر دادند (Jafarian, 2007: ۱۲).

۸. روش سؤالی

یکی از راه‌های ایجاد انگیزه در مخاطب روش سؤالی می‌باشد که مبتنی بر اصل تربیتی ایجاد انگیزه در مخاطب است. دلایل این روش عبارت‌اند از: برانگیختن کنجکاوی و علاقه در مورد موضوع مورد نظر، تمرکز اندیشه مخاطب بر موضوع مورد آموزش، فعال شدن یادگیرنده و درونی نمودن آموزه‌ها و دستیابی به سطوح بالای آموزش. روش سؤالی در آموزه‌های ثقلین یافت می‌شود. برای مثال در حدیثی امام یک ضمانت از سمت الهی برای مؤمن بیان می‌کند. شنونده انگیزه پیدا می‌کند و سؤال می‌پرسد که آن ضمانت چیست؟ امام توحید را اولین شرط این ضمانت معرفی می‌کند (Ibn Babwiyah, 2020: 19).

۹. روش اعطای پاداش

روش اعطای پاداش، یکی دیگر از روش‌های ایجاد انگیزه در مخاطب است که خود مبتنی بر اصل تربیتی ایجاد انگیزه در مخاطب است. بر اساس این روش، به کسی که تلاش نموده است، باید بهترین اعمال او را معیار قضاوت و پاداش قرار داد و ضعف‌ها را نادیده گرفت. این امر سبب می‌شود که متربی در پیمودن مسیر تربیت با شوق و انگیزه‌ای مضاعف حرکت نماید (Bagheri, 2021: 172). نمونه‌ای از

پاداش در زمینه توحید را مرور می‌نماییم آن جا که امام صادق (ع) می‌فرماید: خداوند جسم انسان‌های موحد را بر آتش حرام نموده است (20: 20, Sheikh Saduq, 2020).. این روایت به‌خوبی روش پاداش را در ایجاد انگیزه در مرتبی آشکار می‌کند.

۱۰. روش تربیتی قرینه‌گویی

روش تربیتی قرینه‌گویی مبتنی بر اصل تربیتی نهادینه‌سازی است. قرینه‌گویی یکی از روش‌هایی که در نهادینه‌سازی محتوا بسیار پرکاربرد و مؤثر است. در این روش دو مفهوم که از نظر منطقی متقابل هستند، سبب یادآوری همدیگر هستند. این امر سبب مقایسه و یادگیری غیرمستقیم آموزه می‌شود (Hosseinizadeh, 2006). در قرآن کریم و روایات معصومین علیهم‌السلام فراوانی این روش مشهود است. در زمینه خداپاوری به دو نمونه بسنده می‌کنیم: «... فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنُ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى...» (بقره/ ۲۵۶) ... پس هر کس که به طاغوت کفر ورزد و به خدای ایمان آورد، به چنان رشته استواری چنگ زده که گسستش نباشد... در روایات هم در این زمینه احادیث متعدد وجود دارد از جمله: «حکایت مؤمن چون خوشه گندم است که گاهی استوار می‌ماند و گاهی فرومی‌افتد و حکایت کافر مانند درخت سخت‌چوب ارزان است که همواره پابرجاست و شعور نرمش ندارد» (Ibn Shuba Harrani, 1984: 38).

۱۱. روش دسته‌بندی مطالب

روش تربیتی روش دسته‌بندی مطالب مبتنی بر اصل تربیتی نهادینه‌سازی است. یکی از راه‌های ارائه مفیدتر محتوای آموزشی، تنظیم و دسته‌بندی مطالب است. این امر سبب یادگیری مؤثرتر می‌گردد (Hosseinizadeh, 2006: 145). معصومین گاه کلیت امری را بیان سپس به دسته‌بندی آن می‌پرداختند. این دسته‌بندی مطالب و محتوای آموزشی را می‌توان قبل از آموزش، بر اساس ظرفیت مخاطب و توان شناختی وی و در حین آموزش، بر اساس آمادگی عاطفی و روان‌شناختی او برای آموختن انجام داد. «الْإِيمَانُ نِصْفَانِ نِصْفَانٍ نِصْفٌ فِي الصَّبْرِ وَ نِصْفٌ فِي الشُّكْرِ» (Ibn Shuba Harrani, 1984: 48) ایمان دو نیمه دارد، نیمی از آن در صبر است، و نیمی از آن در شکر نهفته است.

۱۲. روش زمینه‌سازی فرصت سؤال

روش «فرصت سؤال» تاحدی همانند روش سؤالی و روش پرسش و پاسخ است که در آموزش مورد استفاده قرار می‌گیرد، با این تفاوت که در این روش، به‌جای این‌که معلم به طراحی سؤال بپردازد، زمینه را طوری فراهم می‌آورد که فراگیر به طرح سؤالات خود بپردازد. در این روش، در ضمن آموزش،

زمانی را به فراگیر اختصاص می‌دهند تا سؤالات خود را مطرح کنند و بکوشد تا ابهامات ذهنی خود را مرتفع سازند. این روش که مبتنی بر اصل کوشش است یکی از روش‌های تعلیمی است که در قرآن و سیره‌ی پیامبر و معصومین علیهم السلام استفاده می‌شده است (Khodam, Leila, 2011: 16-20).

۱۳. روش الگویی

این روش که متناسب با اصل عینیت است، نمونه‌ای عینی و تقلیدپذیر در برابر شخص قرار می‌گیرد که در صورت مقبولیت می‌کوشد فرد را همانند الگوی مطلوب سازد و گام در جای گام او نهد (Delshad, 2003: 243). این روش که مهم‌ترین نوع یادگیری محسوب می‌شود، در سرتاسر زندگی و ابعاد مختلف آن کاربرد دارد و از آن جا که محتوای تربیت را به صورت عینی و عملی ارائه می‌دهد، در انتقال مفاهیم و آموزش برنامه‌های تربیتی، بسیار مؤثر است. شاید به همین دلیل است که در منابع اسلامی، بر بهره‌گیری از الگو تأکید شده است.

از شیوه‌های اجرایی این روش، می‌توان به الگودهی، الگوپردازی و الگودایی اشاره کرد که هر کدام شیوه‌های جزئی‌تری را شامل می‌شود. قلمرو کاربرد این روش بسیار گسترده است و حسن اجرای آن در گرو رعایت اصول و قواعد خاصی است. علاوه بر آن، آسیب‌هایی بر سر راه این روش وجود دارد که مرتباً نباید از بروز آن‌ها غافل باشد (Ghaemi Moghadam, 2004: 15-37). در قرآن کریم این روش با کلمه «اسوه» رخ نموده است. کاربرد این کلمه در مورد تأسی و پیروی کردن از دیگران در کارهای خوب به کار می‌رود. در قرآن سه مرتبه این کلمه (احزاب: ۲۱ / ممتحنه: ۴ و ۶) به کار رفته است. این کلمه، دو بار درباره حضرت ابراهیم علیه السلام و یاران ایشان و سومین مورد درباره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم است.

جدول شماره ۱، خلاصه اصول و روش‌های تربیتی احصاء شده از آموزه‌های قرآن کریم و معصومین علیهم السلام را نشان می‌دهد. در ستون اول، اصول آموزش توحید، روش‌های آموزش توحید در آموزه‌های قرآن کریم و معصومین علیهم السلام نیز در ستون دوم به طور متناظر با اصول مرتبط در ستون نخست، آمده است.

جدول شماره ۱: اصول و روش‌های آموزش توحید در آموزه‌های قرآن کریم و معصومین علیهم السلام

اصول آموزش توحید	روش‌های آموزش توحید	
۱. اصل توحیدمحوری	۱. روش تذکر و یادآوری	
۲. اصل حفظ و ارتقای کرامت انسانی	۲. روش حفظ و ارتقای عزت ۳. روش ابراز توانایی‌ها (نعمت‌ها)	
۳. اصل مخاطب شناسی	۴. روش‌های معرفی خداوند ۴-۱. روش دعا و ذکر ۴-۲. روش توجه‌دادن به آفریده‌های الهی ۴-۳. روش نپه‌ی از معاشرت با منکران خداوند ۴-۴. روش نیازسنجی ۴-۵. روش زدودن موانع معرفت‌شناختی	
	۵. روش‌های اثبات خدا ۵-۱. روش احتجاجی ارجاع به فطرت ۵-۲. استفاده از دلایل روشن و قابل فهم ۵-۳. رفع شبهات ۵-۴. روش احتجاجی جدال ۵-۵. روش اقامه برهان ۵-۶. روش تمثیلی ۵-۷. روش مقایسه‌ای	
	۴. اصل تحول باطن	۶. روش اعطای بصیرت
	۵. اصل تغییر ظاهر	۷. روش تغییر نام
	۶. اصل ایجاد انگیزه در مخاطب	۸. روش سؤالی
		۹. روش اعطای پاداش
	۷. اصل نهادینه‌ساختن	۱۰. روش تربیتی فرینه‌گویی
		۱۱. روش دسته‌بندی مطالب
	۸. اصل کوشش	۱۲. روش زمینه‌سازی فرصت سؤال
	۹. اصل عینیت	۱۳. روش الگویی

نتیجه‌گیری

انسان‌شناسی جامع قرآن مجید و علم و عمل متقن معصومین علیهم‌السلام، بهترین منبع برای شناخت انسان و نحوه آموزش وی در زمینه مسائل اعتقادی می‌باشند. در زمینه آموزش توحید و خداپاوری، از آموزه‌های قرآنی و آنچه در سیره معصومین علیهم‌السلام به ما رسیده است، می‌توان اصول و روش‌های تربیتی بسیاری احصاء نمود. با کشف و استخراج این اصول و روش‌ها، زمینه‌های لازم برای اجرای هرچه بهتر و مؤثرتر فرایند تعلیم و تربیت مبتنی بر معارف اسلامی فراهم خواهد است. کشف و استخراج این اصول و روش‌ها باعث انسجام در امر تربیت و فعالیت‌های تربیتی خواهد شد. مریدان نیز با در دست داشتن نظامی از اصول و روش‌های مبتنی بر آموزه‌های وحیانی، در جریان آموزش و اعمال اقدامات تربیتی موفق‌تر خواهند بود. در تمام سخنان و اعمال توحیدمحوری رکن رکین اعمال و فرائض دینی بوده و این اصل در تمام اعمال انسان ساری و جاری است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که توجه دادن به کرامت انسانی از جمله اصول تربیت دینی و به‌ویژه توحید در زندگی معصومین علیهم‌السلام و قرآن مجید محسوب می‌شود. انگیزش مخاطب جهت فهم و درک بهتر مسائل توحیدی یکی دیگر از اصول مستخرج از آموزه‌های دینی در این زمینه می‌باشد. مخاطب‌شناسی یکی از اصول مستخرج از آموزه‌های قرآن کریم و اهل‌البیت علیهم‌السلام می‌باشد. نیازسنجی و شناخت حساسیت مخاطب از جمله مهم‌ترین عوامل در دادن پاسخ مناسب در این زمینه می‌باشد. در این پژوهش از آموزه‌های دینی مشتمل بر آموزه‌های قرآنی و آموزه‌های مستخرج از سیره تربیتی معصومین علیهم‌السلام روش‌های مختلفی متناسب با اصول و دستورالعمل‌های کلی استخراج شد که از جمله آن‌ها می‌توان به روش تذکر و یادآوری، روش حفظ عزت متری، روش ابراز توانمندی، روش مفروض‌گرفتن اصل وجود خداوند، روش استفاده از دلایل روشن و قابل‌فهم، روش رفع شبهات، روش زدودن عوامل غیرمعرفتی، روش اعطای پاداش، روش پرسشی، روش قرینه‌گویی و روش تنظیم و دسته‌بندی نمودن محتوای آموزشی اشاره کرد.

از آنجایی که در تعلیم و تربیت عقاید، آموزش غیرمستقیم و درگیر نمودن یادگیرنده در امر یادگیری، تأثیر بیشتر و نتایج ماندگارتری خواهد داشت، روش‌هایی چون طرح پرسش یا سؤال نمودن از مخاطب و قرینه‌گویی چنانچه متناسب با سطح شناختی مخاطب و به شیوه درست اجرا شود، در این نوع از آموزش توصیه می‌شود. برای مثال، طرح پرسش‌های هدفمند و ایجاد چالش ذهنی توسط مربی، مخاطب را به کنجکاوی واداشته و به‌جای آموزش مستقیم مربی، مخاطب خود در پی پاسخ به

پرسش‌ها و چالش‌های ذهنی ایجاد شده، خواهد بود و در صورت دستیابی به پاسخ درست، فهم عمیق‌تر و یادگیری پایدارتری خواهد داشت. روش قرینه‌گویی نیز به‌عنوان روشی غیرمستقیم، با تقابل قرار دادن دو مفهوم که از نظر منطقی متقابل هستند، سبب یادآوری آن دو مفهوم به‌طور هم‌زمان و البته در تقابل با یکدیگر خواهد شد. دسته‌بندی مطالب و محتوای آموزشی نیز روش مؤثری در آموزش عقاید است زیرا مخاطب بر اساس ظرفیت توان شناختی و معرفتی، با محتوای آموزشی مواجه خواهد شد و در نتیجه امکان فهم و درک بیشتری خواهد داشت.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تأمین شد.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است. این مقاله قبلاً در هیچ نشریه‌ای اعم از داخلی یا خارجی چاپ نشده است و صرفاً جهت بررسی و چاپ به فصلنامه تدریس پژوهی ارسال شده است.

References:

- Ali, Javad (1987). Detailed in the history of Arabia before Islam, second edition, Baghdad: Maktab al-Nahda.
- Bagheri, Khosrow (2021). A New Look at Islamic Education, An Exploration to Develop a Theoretical Framework for Islamic Education, Volume I, Tehran: Monadi Tarbiat.
- Baranjkar, Reza (2009). Theology and Beliefs, Tehran: Samt.
- Creswell, John W. (1995). Research Design Qualitative and Quantitative Approaches. London: Sage Publication.
- Davoodi, Mohammad, Hosinizadeh, Seyed Ali (2016), The Educational Life of the Prophet (PBUH) and the Ahl al-Bayt (AS), Qom: Seminary and University Research Institute.
- Davoudi, M., Ghandili, S., & Shokrollahi, H. (2015). Methods of teaching unity of Divine Actions in Quran. Journal of Islamic Education, 10(21), 167-190.
- Davoodi, Mohammad (2019). Religious Education, Qom: Pezhuheshgah Houze va Daneshgah.
- Delbari, Seyed Ali and Mohammad Ishaq Arefi (2018). Explicit rational arguments for the existence of God in the Qur'an, Qur'anic teachings, No. 25, pp. 141-156.
- Delshad Tehrani, Mostafa (2003). A Journey in Islamic Education, Fourth

Edition, Tehran: Zikr.

Edwards, Paul (1994). *God in Philosophy*, Translated by Bahauddin Khorramshahi, Tehran: Scientific and Cultural Publications.

Ghaemi Moghadam, & Mohammad Reza (2004). Modeling Method in Islamic Education, *Journal of Knowledge*, No. 69. 25-37.

Ghadrdan Gharamaleki, Mohammad Hassan (2008). *God in Wisdom and Sharia*, Tehran: Publishing Organization of the Institute of Islamic Culture and Thought, First.

Ghasemi Hamed, Morteza; Mir Hosseini, Seyed Mohammad & Shirani, Mojtaba (2019). The Semantic Scope of the Lord in the Holy Quran, *Journal of Approximate Studies of Islamic Religions*, No. 50: 64-76.

Gheysari Goodarzi, K., & Salahshoori, A. (2018). The Principles of Monotheistic Education in Childhood (Lordship Phase). *Scientific Journal of Islamic Education*, 26(40), 5-38

Gilbert, Ian (2008), *The Routledge International Encyclopedia of Education*, Ed. By:

Harold F., & O'Neil, Michael Drillings (1994), *Motivation; Theory and Research*, New York: Routledge.

Hosseinizadeh, Seyed Ali (2006). *Educational life of the Prophet and the Ahl al-Bayt (as)*, Qom: Seminary and University Research Institute.

Ibn Babwiyah, Muhammad ibn Ali (2020). *Al-Tawhid*, Qom: Society of Teachers.

Ibn Shuba Harrani, & Hassan Ibn Ali (1984). *The gift of the intellect on the part of the Prophet (peace and blessings of Allaah be upon him)*, Qom: The Society of Teachers.

Izadi, M., & Tabatabaie Nejad, S. (2014). Principles and applied methods of teaching MAAD in the teachings of the infallibles. *Journal of Islamic Education*, 9(18), 31-49.

Jafarian, Rasool (2007). "Fragments and points of the written heritage of the Prophet and the change of new names of Muslims", *Gozaresh Miras*, Volume 2, Year 1, No. 2.

Javadi Amoli, Abdullah (2019). *Tawhid in the Quran*, Ninth edition, Qom: Esra.

Javadi Amoli, Abdullah (2012). *Explaining the Proofs of God*, Sixth Edition, Qom: Esra.

Khodam, Leila (2011). Methodology of Teaching Monotheism in the Quran, *The growth of Quran education*, Volume 8, Number 9: 16-20.

Khorami, Morteza (2004), *Tohid Sadough from several perspectives*, *Research Mirror*. No. 88.

Koleini, Mohammad (1987). *Al-Kafi*, Qom: Dar al-Hadith.

Kufi Ahwazi, Hussein bin Saeed (1402). *Al-Zahd*, second edition, Qom: Scientific Press.

- Laithi Wasiti, & Ali ibn Muhammad (1998), *Eyes of Judgment and Sermons* (for Laithi), Qom: Dar al-Hadith.
- Majlesi, Alame, & Mohammad Bagher (1983). *Baharalanwar*, Vol. 2, Second Edition, Beirut: Vafa.
- Maleki, Hassan (2006), *Principles of Education*, Zanjan: Nikan Ketab.
- Maykut, P., & Morehouse, R. (1995). *Beginning Qualitative Research: A Philosophic and Practical Guide*. London: Flamer Press .
- Marshall, Catherine B., & Rossman, Gretchen (2016). *Qualitative Research Method*, Translated by Ali Parsaiyan and Seyed Mohammad Aarabi. second edition. Tehran: Pezhoheshhay Farhangi.
- Mesbah Yazdi, & Mohammad Taghi (2015). *Quran Education*, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute.
- Mulla Sadra, & Muhammad ibn Ibrahim (1981), *The Transcendent Wisdom in the Four Mental Journeys*, Beirut: Dar Al-Ahya Al-Tarath.
- Poursina, Zahra (2007). *The effect of sin on knowledge*, Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture.
- Sadeghi, Masoumeh (2003), "Theoretical Foundations of the Pathology of Religious Education", in the *Proceedings of the Conference on the Pathology of Religious Education in Education*, Tehran: Mihrab Ghalam.
- Sheikh Saduq, Ibn Babawiyah, Muhammad ibn Ali (2020). *Al-Tawhid*, Qom: Society of Teachers.
- Shokrani Foroushani, Yasin (2008). *Content and method components of theological teachings in the teachings of the Infallibles with emphasis on the teachings of Imam Baqir and Imam Sadegh (as)*, Tehran: Imam Sadegh (as) University.
- Tabatabai, Mohammad Hussein (1996). *Tafsir Al-Mizan Fi Tafsir Al-Quran*, Qom: Islamic Publications Office.
- Tabatabai, Mohammad Hussein (2018). *Principles of Philosophy and Method of Realism*, Qom: Sadra.
- Tabarsi, Fadl Ibn Hassan (1960). *Assembly Statement*, Tehran, Scientific School.
- Tabarsi, Ahmad ibn Ali (1983). *Protest against the people of stubbornness* (for Tabarsi), Mashhad: Morteza Publishing - Print: First.
- Terence Copley (1994), *Religious Education*, New York: Routledge, first published.
- Theoretical foundations of fundamental change in the formal and public education system of the Islamic Republic of Iran* (2013).
- W. Ray Crozier (1997), *Individual Learners; Personality Differences in Education*, New York: Routledge, first published.